

szerre vannak jelen mindennapiságukban és utoljára. Fájdalmasan szép könyv, csak ilyen banálisan lehet összegezni: mert minden benne van, és e minden semmisége és eltűnése is. Szereplői mégis gyakran felderengenek majd mindazoknak, akik végigélték velünk világukat. Turczy Istvánnak tartozunk hálával, amiért megteremtette ezt a kihunyó világot magyarul is.

Vári György

„A MECCSNEK VÉGE VAN”

Horváth H. Attila: Informális tanulás az aranycsapat korában. Tanulási szinterek vizsgálata Puskás és Deák mikrokörnyezetében, Gondolat, 2011. 272 oldal, 2250 Ft

Esterházy Péternek ajánlom, őszinte tisztelettel

Első megközelítésben nehéz megmondani, hogy pontosan miről is szól ez a könyv; de az egyértelműnek tűnik, hogy nagyon sok ismeretet gyűjt össze az úgynevezett aranycsapattal kapcsolatban. Miközben már az „aranycsapat” fogalma sem teljesen egyértelmű; a szerző szemmel láthatóan két kézenfekvő értelmezést szeretne elkerülni, amelyeket azért mégis felvillant. (1) A mérkőzéseket felsoroló nagy táblázat szerint az aranycsapat az 1949 májusa és az 1954. július 4-i berni döntő közötti idő „csapatait” foglalja magában. Ebben az időben Sebes (Scharanpeck) Gusztáv volt a szövetségi kapitány. Negyvenegy mérkőzésre került sor, ezek közül csak az utolsó végződött vereséggel, és mindössze öt döntetlen volt. (Igaz, egyetlenegyszer sem játszottunk a Szovjetunióval.)¹⁶ Ebben a megközelítésben a sportújságírás stílusában végig kellett volna venni a meccseket, egyenként beszámolni róluk stb. A könyv függelékében

szerepelnek is bizonyos beszámolók az 1946 és 1949 közötti meccsekről, pontosabban azokról a meccsekről, amelyeken Puskás Ferenc és Deák Ferenc egymás mellett játszott. (2) A játékosokat felsoroló másik táblázat az 1949-től 1956 októberéig tartó időszakot tekinti a magyar aranycsapat történetének. Ebben az időben összesen hetvenkét futballista szerepelt a válogatottban. A berni vereséget követő időben lassan megjelentek a harmincas évek első felében született „fiatalok”, akik majd a hatvanas években váltak meghatározó futballszemélyiségekké: Berendi Pál, Fenyvesi Máté, Mátrai Sándor, Tichy Lajos. A Puskásra és a Deákra vonatkozó elemzéseket általánosítva azt mondhatjuk, hogy a játékosok nagy része a feltörekvő kispolgári rétegből származott. Közülük is nagyon sok volt a kisebbségi, de már magyarosított nevet viselő játékos. A kiegyezés óta tartó magyarosításnak új lendületet adott Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1933. július 22-i rendelete. Ezzel elsősorban a közalkalmazottakat és a közszolgálatban állókat akarta „rávenni” neveik magyarosítására. Az 1954-es csapatot tekintve a következő magyarosításokról tudunk: Puskás (Purczeld), Lóránt (Lipovics), Lantos (Lendenmayer), Budai II (Bednarik), Palotás (Poteleczy). Puskás édesapja taksonyi sváb volt, de ő már magyarul beszélt. Miután Bíró Margitot (egy kecskeméti földműves lányát) feleségül vette, a család egy ideig a józsefvárosi József utcában lakott, majd az első gyermekük megszületése után átköltözött Kispestre. Id. Puskás Ferenc a kispesti vágóhídon dolgozott mázsamesterként, és ugyanakkor borellenőrként is tevékenykedett, és így városi alkalmazott volt. A névmagyarosításra vonatkozó nyomatékos ajánlás így rá is vonatkozott; a nevét végül 1937-ben változtatta meg. A kis Puskás már a grundon is a „Sváb” becenevet viselte. Ezen a ponton sok mindenre kíváncsi lettem volna: Puskás tudott-e valamit németül, volt-e valamilyen német maradványidentitása stb. A kitelepítési határozat nem vonatkozott rá és családjára, de mi történt a nagyszüleivel és a rokonságával?¹⁷

¹⁶ A hatvanas–hetvenes évek *legendái* közé tartozott, hogy a Szovjetunió csapatának „le kellett feküdni”. Ezt azonban sem a résztvevők személyes visszaemlékezései, sem az archívumi anyagok eddig nem erősítették meg. Mindenesetre a szovjetek elleni meccsen túl sok volt a motiválatlan játék, a sorsdöntő kihagyott tizenegyes, a rejtélyes öngól.

¹⁷ Horváth H. Attila a helyi újság (melynek *Szabad Lőrinc* volt a neve) 1947-es sporttudósításai kapcsán írja: „Puskást [...] ekkor – bármennyire is a foci volt a mindene – nem ezek a hírek érdekelték. Sokkal inkább a [magyarországi németek] kitelepítéséről szóló híradások. (Fontos tudnivalók a [magyarországi németek] kitelepítéséről: Szabad Lőrinc, 1947. július 6.) Majd két hétre rá megjelent a főjegyzői hirdetmény, amely százhat személyt so-

A címben szereplő az „aranycsapat kora” kifejezés az időt a húszas évekig pörgeti vissza. Ebben az esetben nem is az aranycsapatról magáról van szó, hanem inkább arról, hogy hogyan nőttek föl és szocializálódtak az aranycsapat tagjai. Az „informális tanulás” középpontba állítása ebben az összefüggésben telitalálatnak tűnik: „*Ne kelljen szemlesütve magyarul kódnia, ha az aranycsapat játékosainak műveltsége kerül szóba. Tény, hogy alacsony volt az iskolázottságuk, de ez nem jelenti azt, hogy nem szereztek tudást, méghozzá nem is akármilyent maguknak.*” (189.) Ha abból indulunk ki, hogy ehhez a játékhoz rendkívül fejlett intelligenciára van szükség, akkor azt mondhatjuk, hogy az aranycsapat tagjai ezt az intelligenciát *nem* az iskolában szereztek meg. Ennek persze van egy nagyon fontos háttér-előfeltétele: az iskolában megszerezhető tudást *nem lehet* játéktudássá konvertálni.¹⁸ Horváth szerint a játékindelligencia a szabályok tiszteletéből, a szabályok között való maximális mozgástér kialakításából és az egymás iránti szolidaritásból áll. „*Akármelyik játékot is játszották a fiúk, az szabály nélkül nem ment. Mead koncepciója szerint a gyerekek nyolc-kilenc éves korban kezdik megérteni az őket »körülvevő kultúra általános értékeit és erkölcsi szabályait«.* Az erre az életkorra jellemző »szervezett szabályozójátékot csak úgy lehet játszani, ha a gyerekek megértik a játékszabályokat, valamint az igazság és az egyenlő részvétel fogalmait.«” (217. k.) És ezt az intelligenciát állítólag a grundon sokkal jobban el lehetett sajátítani, mint az iskolában. Nem tudom, egyelőre fogadjuk el. De a grundtól a szerzőnek vissza kell lépnie a családi élethez és a közvetlen szociokulturális miliőhöz. A gyerekeknek a grundon való megjelenése ugyanis már feltételez egy bizonyos családstruktúrát. Horváth összefoglalóan ezt írja a Deák és a Puskás családról: „*Szeretetteljes légkör uralkodott a két családban, de volt egy távolság a felnőttek és a gyerekek között, elvált egymástól a szülők és a gyerekek világa. A gyerekek tisztelték szüleit, ami megnyilvánult a magázásban vagy abban, hogy nem nyúltak a tárgyaikhoz. Ugyanakkor [...] a*

szülők nem játszottak a gyerekekkel, és nem nagyon beszélgettek személyes dolgairól velük.” (216.) Azt is figyelembe kell vennünk, hogy mind Puskás Ferenc, mind Deák Ferenc gyermekkorában a budapesti agglomerációhoz kötődött, az éppen akkor felvirágzó Kispesthez és Pestszentlőrinc-hez. Lassan létrejött a fővárosra emlékeztető infrastruktúra, de még bőven voltak grundok, ahol az iskoláskorú gyerekek a szabadidejüket töltötték.¹⁹ Vagyis a gyerekek főlcseperedése *nem* a családi házban, de *nem is* az iskolában, hanem a falusi viszonyoknak megfelelően a tereken és a közterületeken történt. Ezen a ponton már világosan lehet látni, hogy Horváth *nem* az aranycsapat sokat elemzett (de még mindig homályba burkolózó) bukásáról szeretne beszélni, hanem e csapat létrejöttének szocializációs és szociokulturális feltételeiről.²⁰

Deák 1922-ben, Puskás 1927-ben született; a pályafutásuk sikeressége azonban nem mérhető össze. Deák az aranycsapatban csak az 1949-es évben szerepelt, de ekkor mind a hét mérkőzésen, és egyet leszámítva mindegyiken rúgott is gólt. Ezután viszont Sebes többé nem hívta meg a válogatottba. „*Az idól-szereppel Puskás tudott élni igazán. (Deák pozíciója 1950-től meggyengült, mert Sebes nem hívta többet a válogatottba, és a Fradiból is távozott, igaz, zsarolással kényszerítették [...].)*” (230.) Erről nem tudtam, de ebből a könyvből sem sikerült megtudnom, mit takar az utalás; mindenesetre Deák pályája huszonhét-huszonnyolc éves korában véget ért, pontosabban megszakadt. Horváth koncepciójából azonban a pályafutások különböző sikereit nem lehet megmagyarázni: ehhez az idól

¹⁹ „*Heti időmérleget készítve – óvatosan is számolva – legalább ötven órát töltöttek focival a srácok, ami egy mai profizionalista futballistának az edzésidőjét is meghaladja.*” (218.)

²⁰ A könyv hatásos részét alkotják a fotóelemzések; tulajdonképpen kétszer két fotó kerül „ikonográfiai” elemzésre. Puskás és Deák mint fiatal alsóbb osztályú csapat játékosai, majd ugyanők a futballpályán kívül, de a futballal kapcsolatban maradvá mint nézők. Most csak az első két fotó elemzésének összegzését szeretném fölillantani: „*Mindketten kifejezetten vidámak, ami a pillanatnyi állapoton túl arra az örömré is utal, amit a focival szereztek maguknak, a sikerélményt és az elfogadást a társak részéről, a közösséghez tartozás megnyugtató és biztonságot adó érzését. Vidámságuk azt az örömet is idézi, amit a játék jelentett számukra. A játék, amely sorsformálónak bizonyult az életükben.*” (135. k.)

rol föl, akik a rendelet hatálya alá esnek (Szabad Lőrinc, 1947. július 20.).”

¹⁸ Gondoljuk csak meg, hogy hány világbjajknokságon szerepelt, egyetemet végzett játékosról tudunk: talán a brazil Socrates volt az utolsó 1982-ben. Az ő játékkultúráján viszont egyértelműen érződött a magasabb iskolázottság.

szerreppel való élni tudás sem kínál megfelelő alapot. Ezért a szerző bekapcsolja Gallowich Tibor újságíró és korábbi szövetségi kapitány néhány, 1946-ból származó mondatát: „[Deák] technikailag még nem egészen képzett, nem elég sima a labdaátvétele, sokszor túl hosszan szöketi magát, túl gyakran találják lesen a játékevezetők, és kevés benne a hajlandóság az összjáték iránt. Hatalmas lövéseit nem irányítja eléggé, és nem választja meg mindig a kellő pillanatot a lövésre.” (201.)²¹ Vajon hogy látta ezt Sebes? Valószínűleg Deákra is érvényes, amit Sebes egy, a hetvenes évek végén készült interjújában mondott: „Volt olyan kicsit keményfejű játékos, akiről láttam, hogy nem hajlamos arra, hogy olyan emberré váljon, amelyet szeretnék, akkor arról inkább lemondtam, ha mégoly nagy képességű és tudású labdarúgó volt is.”²² De ezzel máris kikötöttünk Sebes csapatépítési taktikájánál, amelynek végső kicsúcsosodása a berni kudarc volt.

Azt nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy Sebes nem azért hagyta ki Deákot, mert jobb középcsatárt talált volna: négy megoldással is próbálkozott: Hidegkutival, Szilágyival, Palotással és Szuszával. Sándor Csikartól tudjuk, hogy a visszavont középcsatár posztja Bukovi Márton találmánya volt, aki Palotást szerepeltette először ezen a poszton. Sebesnek ez megtetszett, és Puskás (de részben Kocsis) kedvéért ő is visszavont középcsatárt szeretett volna szerepeltetni a válogatottban, erre viszont Deákot – talán a Gallowich által leírt fogyatékoságok miatt – nem tartotta alkalmasnak.²³ De nézzük először az aranycapat leggyengébb részét, a hátvédsort! Azt látjuk, hogy Sebes 1952 nyaráig sokat kísérletezett, és valószínűleg nem talált kielégítő

megoldást, de ekkortól úgy gondolta, hogy a csapat többi része majd képes lesz kompenzálni a hátvéd sor gyengeségeit. A fedezetsor összeállításán Sebes szintén sokat töprenghetett: alapvetően két elképzelése volt. Vagy két nagyon kreatív, a támadósort támogató fedezettelt játszik (Kovács Imrével és Bozsik Józseffel),²⁴ vagy pedig Bozsik mellé egy olyan másik fedezetet keres, akit inkább a szorgalma tüntet ki, és aki képes a védelem hathatós támogatására, így jött a képbe először Lakat, aztán Zakariás. Sebes, amikor látta, hogy a védelem összeállításában nem tud előrelépni, emellett döntött. (Sándornak így igaz van abban, hogy az aranycsapatban bőven szerepeltek „szürke” játékosok is.) Mindenesetre ezeket a kérdéseket Sebes nagyjából 1952 nyarán elrendezte magában, de ő maga ezt inkább 1953-ra teszi. „A játékosok kollektívává kapcsolódtak, nem volt féltékenység bennük, tisztelték és becsülték egymást, s becsülték azt is, amit kaptak.”²⁵ Vagyis a belső hierarchia egyértelművé tétele érdekében szükség volt néhány gyengébb játékos előnyben részesítésére. A maga csapat-összeállításával kapcsolatban Sebes egyetlen ponton volt elégedetlen, ami az idők során szinte főbiává erősödött. Úgy gondolta, hogy a világklasszis csatársor jobb oldala az egész csapat gyenge pontja, amiben egyáltalán nem volt igaza. Az említett interjú arra is rámutat, hogy emögött Sándor Csikar tudatos, de lelkiismeret-furdalástól kísért mellőzése áll. Arra ugyanis, hogy valaki „nem hajlamos arra, hogy olyan emberré váljon, amelyet szeretnék”, Sebes Sándort hozta föl példaként. Ha Budai II-t és Sándort szerepeltette és váltogatta volna jó érzéssel, minden bizonnyal a világ talán legerősebb jobbszárnyát állíthatta volna fel. A világbajnokságon Sebes még a sérült Puskás helyettesítését is meg tudta oldani, méghezózá variábilisan (a Palotás–Hidegkuti kettőssel vagy Czibor beljebb vonásával), de a jobbszélső problémájára pánikszerű reakciókat adott.²⁶ A berni vere-

²¹ De először is azt rögzítsük, hogy a mai televízióra szabott és a televízió által definiált focivilágban egy ilyen bírálóat többé nem képzelhető el. A játék hihetetlen teleologizálása egy olyan sikerorientált szemléletmód kialakulásához vezetett, amelyen belül a gólkirályokat nem lehet többé bírálni.

²² L. Réti Anna: MIÉRT VESZTETTÜNK? Sport Kiadó, 1982. 78.

²³ Sebes azt is tudta, hogy erre a posztra Palotásnak kellett volna az első számú jelöltnek lennie: „hátra lehetett vonni Hidegkuti, míg Palotás Pétert ebben a szerepkörben csak részben lehetett használni, szegény megboldogult Palotás Péter ugyanis csak verekedett, csak harcolt”. I. m. 85. (Palotás már 1967-ben meghalt, mindenesetre huszonegy válogatott mérkőzésen tizennyolc gólt rúgott.)

²⁴ „Bozsik és Kovács Imre két teljesen egyenértékű játékos volt, csak mind a ketten támadófedezetet játszottak, ezért döntöttem Bozsik mellett.” I. m. 85.

²⁵ I. m. 80.

²⁶ Sebes Gusztáv mondja az említett interjúban: „Nem volt olyan nagy, látványos az a változtatás. Csak Czibor került balszélsőből jobbszélre. Puskás helye, azzal, hogy váltalta a játékot, egyértelműen biztosított volt. Én csak ott követtem el a hibát, hogy a félidőben bejött az öltözőbe Hegyi Gyula, és elkezdett kiabálni: »Miért játszik a balszélső jobb-

séghez azonban ez még nem lett volna elegendő, a két csapat közötti tudáskülönbség ugyanis hatalmas volt. De vessünk egy szervezettölcziológiai pillantást a magyar válogatottra: ez a csapat 1949 és 1954 között egy egyre jobban megszerveződő, pontosan működő organizmus-hoz vált hasonlatossá.²⁷ Ez az organizmus 1952 és 1954 között funkcionálisan letisztult, és ezzel együtt elkezdett megmerevedni. A sorozatmeccsek, Puskás korai sérülése (amiről persze tudjuk, hogy egy nagyképű beszólás következménye volt) és a jobbszélsői poszt keltette pánik kikezdte ennek az organizmusnak a működését. Amég jól működő, de funkcionálisan lassan megmerevedő organizmusoknak kicsi az adaptációs képességük, a zavarokra rugalmatlanul reagálnak. Azt lehetne tehát mondani, hogy e zavarok együttese vezetett a XX. század legnagyobb futballkudarcához. Ekkorát előtte és utána sem bukkott egyetlen ország válogatottja sem.

Herbert Zimmermann, a német riporter, a meccs végén ezt kiabálta: „*Aus, aus. Das Spiel ist aus.*” (*Vége, vége. Vége a meccsnek.*)²⁸ A magyar csapat tagjai számára a meccs persze már a tizedik percben véget ért, ekkor Czibor és Puskás góljaival kettő nullra veztek. És a német riporter arról kezdett el beszélni, hogy micsoda megtiszteltetés a német csapat számára, hogy egy ilyen kitűnő csapattal mérkőzhet a világbajnoki címért. Utána a magyarok számára következett még nyolcvan perc kínos vergődés a

szélsőt? *Tessék a helyére tenni!*» Szóval veszekedés volt, én nem akartam az OTSB-elnököt lejáratni, mondtam a Czibornak, menjen vissza balszélre, és Tóth Miska ment ki jobbszélre.” I. m. 89. k. Ekkor persze már nem volt megoldás: Tóth Mihály is balszélre volt. De a történet ennél is sokkal árulkodóbb: Sebes valóban ilyen gyenge akaratú pártkatoná volt? És ha igen (már csak félve kérdezzük), hogy irányította hosszú időn keresztül a válogatottot?

²⁷ Hadas Miklós mutatott rá arra, hogy ez a játékmód sokat köszönhetett az illegális kommunista mozgalom tapasztalatainak, a furfangos rejtőzködés taktikájának. Ennek elemei a következők voltak: a visszahúzó középcsatár, az egymást váltogató szélsők, a háttérből egyszer csak a csatársor elére nyomuló támadófedezet. Én azonban (Sándor fentiekben idézett közléséből kiindulva) azt sejttem, hogy ezek nem is Sebes újításai voltak, hanem a korabeli magyar bajnokság tapasztalataiból származtak.

²⁸ DAS ENDSPIEL VON BERN. FUSSBALL-WM 1954, mit Herbert Zimmermann, Hoffmann und Campe Verlag 2004.

szakadó esőben. Ez volt a magyar foci sírbatétele.²⁹ (Sándor Csikarnak igaza volt, amikor azt mondta, hogy soha ilyen gyengén játszani ezt a csapatot nem látta, mintha elfelejtette volna a maga játékmódját. És tényleg elfelejtette.) Ne áltassuk magunkat, itt nem Sebes (Scharanpeck) utolsó csapat-összeállítása bukkott meg. *Itt minden megbukott:* a játékosok grondon összeszedett intelligenciája, a játékosokat faragni próbáló sportvezető, a hierarchia egyszerűsítésével igazolt mellőzések és leírások. Itt végre megbukott az az eszme, hogy a diktatúra körülményei között is kiváló élsport működtethető. Sokan máig elnézőek azzal, hogy a vezető focisták egyúttal magas rangú katonatisztek vagy országgyűlési képviselők is voltak, hogy a válogatott focistákra nem vonatkoztak a vámszabályok, hogy erőszakos átszerzésekkel minden nagy focistát egyetlen csapatban összpontosítottak (így már nem volt probléma az összeszokás, de ezzel együtt a bajnoki küzdelmek is lanyhultak). És azt sem felejtethjük, hogy az ötvenes évek foci-eredményei sokáig egy gyilkos diktatúra önlegitimációjával szolgáltak, a szocializmus „magasabbrendűségét” igazolták. Visszatekintve már könnyű kimondani: *az összeomlásnak (bármilyen valószínűtlen is volt) be kellett következnie.*³⁰

Weiss János

²⁹ Egyszer majd egy hatalmas nagytóval meg kellene nézni, hogy mi is történt a pályán a tizedik perct követő első öt, majd első tíz percben. Hogy indult el minden a lejtőn lefelé. Amikor Puskást a hetvenes évek végén azzal az egyébként hamis kérdéssel szembesítették, hogy miért álltak le 2 : 0 után, így válaszolt: „*Ezt nem lehet mondani. De ordító helyzeteket hagytunk ki, olyanokat, amilyeneket normális körülmények között nem szoktunk kihagyni. Talán a biztonságérzet könnyelművé tett bennünket. És volt egy peches gól, egy szöglet, amikor senki sem tudta, hogy mit csináljon, és 2 : 2 lett a félidő.*” L. Réthy Anna: MIÉRT VESZÍTETTÜNK? I. k. 61. De 2 : 0 után talán nem is újabb gólok kellett volna rúgni, hanem (egy ideig legalábbis) őrizni az eredményt. Ehhez persze mindenekelőtt egy jó (jobb) védelemre lett volna szükség. Sebes elbeszéléséből sejtethetjük, hogy a szünetben szabályos botrány tört ki; a katasztrófa immár feltartóztatathatatlant.

³⁰ Mintha Horváth H. Attila minderről szeretne volna elterelni a figyelmet: ne az eredményre ügyeljünk, ne a sikersorozat végén álló összeomlásra, hanem a feltételek kibontakozására. Így a fenti problémákat ő is csak mellékesen említi. Jó lenne persze ezt a vég-ső nagy vereséget *felszabadulásként* értelmezni; csak ne vetne olyan végtelenül hosszú árnyékot a jövőre.